

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0.

<https://doi.org/10.31820/f.34.2.2>

Ismail Palić, Mirela Omerović

KOMUNIKACIJSKA UPOTREBA GLAGOLA MORATI U BOSANSKOME JEZIKU*

dr. sc. Ismail Palić, Univerzitet u Sarajevu, Filozofski fakultet
ismail.palic@ff.unsa.ba orcid.org/0000-0002-9128-236X
dr. sc. Mirela Omerović, Univerzitet u Sarajevu, Pedagoški fakultet
mirelamuftic@yahoo.com orcid.org/0000-0003-1157-2744

izvorni znanstveni članak

UDK 811.163.4(497.6)367.625

rukopis primljen: 25. srpnja 2022; prihvaćen za tisak: 15. prosinca 2022.

Ovaj rad posvećen je upotrebi modalnoga glagola morati kojim se prototipno obilježava nužnost. Glavni je cilj rada opisati upotrebu ovoga glagola u poljima deontičke, epistemičke i dinamičke modalnosti, posebno s obzirom na dihotomiju subjektivna/objektivna modalnost, snagu i stupanj modalnosti, zatim odnos modalnosti i negacije, gramatička obilježja konstrukcija s modalom i dr. Empirijsku podlogu rada čini „Korpus bosanskih tekstova na Univerzitetu u Oslu”, iz kojeg su izdvojeni i analizirani svi primjeri, a oni koji najbolje ilustriraju zaključke do kojih se došlo navedeni su u radu. Rad je podijeljen u tri dijela. U prvom dijelu definiraju se ključni pojmovi i obrazlažu glavni ciljevi, drugi dio donosi raspravu, a u trećem se navode glavni zaključci.

Ključne riječi: *nužnost (deontička, epistemička i dinamička); modalnost (subjektivna i objektivna); modalna snaga; stupanj modalnosti; pragmatičko ojačavanje; pragmatičko oslabljivanje; negacija*

* Ovaj rad nastao je u okviru naučnoistraživačkog projekta „Jezičko izražavanje i razvoj komunikacijske kompetencije u nastavnom procesu”, koji je finansiralo Ministarstvo za nauku, visoko obrazovanje i mlade Kantona Sarajevo 2021. godine

1. Uvod

Modalnost je, unatoč mnogobrojnoj lingvističkoj literaturi koja joj je posvećena, još uvijek, čini se, nedovoljno jasna jezička kategorija. Takav se dojam može steći već pri površnom pregledu nekih od tekstova koji se smatraju najvažnijima u ovoj oblasti i ključnim pojmovima kojima se operira u tim tekstovima.¹ Zapaža se naime da su definicije modalnosti upadljivo različite, a pogotovo su različite tipologizacije ove kategorije. Izvan je ambicija ovoga rada šira teorijska rasprava o modalnosti, a za postizanje njegovih glavnih ciljeva ona nije ni potrebna. Stoga se ovdje usvaja i kratko predstavlja kombinirana koncepcija modalnosti što su ju razvili Lyons (1977), Palmer (1986, 1990, 2001) te Huddleston–Pullum (2002).

Svi pojmovi koji se tiču modalnosti objedinjeni su na ovaj ili na onaj način konceptom nečinjeničnosti (nefaktivnosti, nefaktualnosti), što znači da su povezani s predstavljanjem označene situacije kao nečega što nije činjenica u užem smislu te riječi. Modalnost se povezuje s nekim fundamentalnim pojmovima za koje se zanima modalna logika, a to su *nužnost* i *mogućnost*. Tako modalnost u osnovi uključuje govornikov sud o tome da je označena propozicija moguće ili nužno istinita, ili da je aktualizacija date situacije moguća ili nužna. Iz toga proizlaze dvije fundamentalno različite vrste modalnosti: *epistemička*, koja je orijentirana prema istini/istinitosti propozicije, i tzv. *korijenska* (engl. *root modality*²), čija je orijentacija prema aktualizaciji propozicije. Umjesto o korijenskoj modalnosti danas se, bliže pojmovima modalne logike, govori o još dvjema vrstama modalnosti – *deontičkoj* i *dinamičkoj* (Lyons 1977, Palmer 2001, Huddleston–Pullum 2002 i dr.).³ Deontička modalnost povezuje se konceptima kakvi su obaveza, potreba ili mogućnost aktualizacije situacije, dok se dinamička modalnost primarno odnosi na sposobnost i dispoziciju za ostvarenje situacije, odnosno interne okolnosne uvjete situacije.

¹ Usp. npr. Lyons (1977), Coates (1983), Palmer (1986, 1990, 2001), Kiefer (1987), Bybee i dr. (1994), Van der Auwera–Plungian (1998), Portner (2009), Kratzer (2012) i dr. Dobar pregled daju Depraetere–Reed (2006).

² Naziv se pojavio 60-ih godina 20. stoljeća (v. npr. Coates 1983). Njime se sugerira da je ova vrsta modalnosti temeljnija u smislu da su se epistemička značenja (kao drugi dio dihotomije) razvila iz korijenskih značenja preko ekstenzije koncepata nužnosti i mogućnosti u domenu prosuđivanja i istinitosti. Palmer (2001) kao naziv za temeljni koncept u sličnom smislu koristi *događaj* (engl. *event*).

³ O raznolikosti terminologije koja se koristi za vrste modalnosti u različitim teorijsko-metodološkim pravcima v. Werkmann Horvat (2021: 19).

Modalnost je, bez obzira na to o kojoj je vrsti riječ, smještena na skali koja seže od mogućnosti najnižeg ranga (na jednom polu) do nužnosti najvišeg ranga (na drugom polu). Kako je riječ o gradiranim pojavama, očitovanje njihovih karakterističnih obilježja nije uvijek dovoljno jasno.⁴ Epistemička modalnost prototipno je povezana s govornikovim stavovima, odnosno prosudbama činjeničnosti situacije (npr. *Mora da su dosad otišli*), a u neprototipnim primjerima ona operira objektivnim logičkim zaključcima (npr. *Devedeset devet mora biti manje od stotinu*). Različito od toga centralna, prototipna deontička modalnost uključuje činioce koji figuriraju kao neka vrsta autoriteta koji nameće aktualizaciju situacije, bila to osoba (ob. govornik), neko društveno pravilo, konvencija ili sl. (npr. *Morate nas sačekati*; *Morate platiti taksu*). Napokon prototipna dinamička modalnost operira inherentnim djelatnim svojstvima, odnosno sposobnostima subjekatskog argumenta (npr. *On može podići teret od 80 kg*), ili se osniva na općim, vanjskim okolnostima koje omogućuju ili uvjetuju označenu situaciju (npr. *S Bašaršije tricom se možete odvesti na Ilidžu*).

U literaturi se (npr. Lyons 1977; Coates 1983; Palmer 1990; Huddleston–Pullum 2002) dijelom ili u cjelini raspravlja o barem tri posebne dimenzije modalnosti: *snazi (jačini) modalnosti*, *stupnju modalnosti* i *subjektivnosti/objektivnosti modalnosti*. Modalna snaga⁵ definira se kao snaga obavezivanja (prototipno govornikova) na činjeničnost ili aktualizaciju situacije. Riječ je o dimenziji prema kojoj se temeljno npr. razlikuju jako obavezivanje (nužnost: *Moraš ostati*) i slabo obavezivanje (mogućnost: *Možeš ostati*), među kojima je granično područje srednjeg obavezivanja (potreba: *Trebaš ostati*). Vrijednost modalne snage nekog modalnog operatora kao što je modalni glagol može se modificirati pragmatički i taj se postupak naziva *pragmatičko ojačavanje* (npr. *Možete* (\approx *morate/trebate*) *uzeti svoje stvari, uskoro zatvaramo*), odnosno *pragmatičko oslabljivanje* (npr. *Morate* (\approx *trebate*) *poslušati njegovu novu pjesmu, prelijepa je*).⁶ Stupanj mo-

⁴ Ovakvi skalarni odnosi posebno su uočeni kod modalnih glagola kao glavnih operatora modalnosti. Više o tome v. Copley (2006), von Fintel–Iatridou (2008), Rubinstein (2012).

⁵ Engl. *modal strength / strength of modality*. V. o tome i posebne radove, npr. von Fintel–Iatridou (2008), Rubinstein (2012), Werkmann Horvat (2020) i dr.

⁶ Naziv „pragmatičko ojačavanje” (engl. *pragmatic strengthening*) potječe iz literature o gramatikalizaciji. Koristi se u kontekstu objašnjavanja pravilne interpretacije „namjeravano-ga značenja” time što pragmatička znanja i zaključci vezani za iskaz dovode do aktiviranja određene (a ne neke druge moguće) interpretacije (usp. Levinson 1983, Traugott 1988).

dalnosti⁷ definira se kao veličina koja određuje prepoznatljivost nekog modalnog operatora (modala) kao nosioca određenog modalnog značenja. Stupanj je modalnosti nekog modala nizak kad je konstrukcijski već prozirnno (tj. obilježeno drugim elementima šire konstrukcije) ciljano modalno značenje, a visok kad nije tako. Za ilustraciju prvoga može se uzeti primjer *To, sigurno, mora biti tačno*, gdje je modalni glagol ispustiv bez bitnije promjene modalnog značenja rečenice (usp. *To je sigurno tačno*), a za ilustraciju drugoga primjer *Oni moraju biti na poslu do 5:00 sati*, gdje izostavljanje modalnoga glagola rezultira jednom od istaknutih interpretacija, tj. interpretacijom temporalne budućnosti (usp. *Oni će biti na poslu do 5:00 sati*). Napokon dihotomija subjektivna/objektivna modalnost⁸ u najširem suprotstavlja govornikovu uključenost (subjektivno) govornikovo neuključenosti (objektivno) u čin procjene istinitosti, odnosno aktualizacije situacije. Ova distinkcija u osnovi se primjenjuje na deontičku sferu. Subjektivna modalnost povezuje se s performativnošću govornog čina, gdje se očituje izvršenje govornikove volje (usp. *Moraš se smjesta maknuti odavde*), a objektivna uključuje aktualizaciju pod prisilom kakva pravila, norme i sl. (usp. *Prije glasanja morate se registirati*). No razlikovanje se proširuje i na epistemičku modalnost (usp. subjektivna: *Mora da si umoran kad toliko zive-vaš*; objektivna: *Ako je ispred tebe samo jedan takmičar, onda moraš biti drugi*), kao i na dinamičku (usp. subjektivna: *Sit sam, ne mogu jesti*; objektivna: *Nemam hrane, ne mogu jesti*).

Među vrstama modalnosti načelno nema strogih granica. Modalni glagoli kao centralni modalni operatori izrazito su polisemični u smislu da njihova jezgrena (shematična) značenja bivaju realizirana u različitim vrstama modalnosti (epistemičkoj, deontičkoj i dinamičkoj). Konstrukcija s modalom može se semantički analizirati s obzirom na dvije dimenzije. Prva je modal, a druga propozicija. Semantička analiza modala predstavlja utvrđivanje modalnog značenja koje on kodira, a semantička analiza

Analogan je i naziv „pragmatičko oslabljivanje” (engl. *pragmatic weakening*) (usp. Huddleston–Pullum 2002).

⁷ Engl. *degree of modality*. Stupanj modalnosti predstavlja koncept kojim se koriste Huddleston–Pullum (2002) da objasne i razrade koncept „modalne harmonije” (engl. *modal harmony*) o kojoj govori Coates (1983) i dr.

⁸ Engl. *subjective/objective modality*. O karakterističnim obilježjima subjektivne i objektivne modalnosti kao i razlikama među njima pisali su mnogi, među njima Coates (1983), Perkins (1983), Westney (1995) i dr.

propozicije usmjerena je na sadržaj onoga čemu se istinitost procjenjuje ili aktualizacija predviđa (Palmer 2001). Ova dvokomponentna analiza posebno je između ostaloga značajna s obzirom na negaciju. Negacija najme može biti u okviru modala (npr. *Ovaj iznos može ne biti dovoljan za naše mjesečne potrebe*), ili pak imati okvir nad modalom (npr. *Ovaj iznos ne može biti dovoljan za naše mjesečne potrebe*). Prva se zove unutrašnja (interna), a druga vanjska (eksterna) negacija. One se mogu i kombinirati, tj. mogu supostojati u istoj rečenici (npr. *Ne može a da ne progovori kad ne treba*).

Iz objašnjenja datih u prethodnim odjeljcima jasno je da semantičko-pragmatička analiza modalnih konstrukcija predstavlja vrlo izazovan i zahtjevan zadatak. U južnoslavenskoj lingvistici, koliko nam je poznato, ima malo takvih analiza, a i one su obimom ili ciljem ograničene. Ovdje se mogu izdvojiti dvije opširnije studije koje se bave kontrastivnim opisom pojedinih vrsta modalnosti u srpskom i engleskom jeziku (Trbojević-Milošević 2004) te srpskom i mađarskom jeziku (Zvekić-Dušanović 2011). Palić (2014) nešto više pažnje posvećuje tipologizaciji modala epistemičke modalnosti. Veći broj naučnih priloga razmatra pojedine modalne glagole, a najviše glagol *trebati* (usp. Pranjkić 1979, 2004; Piper 1983; Batistić 1983; Đukanović 1994; Tanasić 1995–96; Kordić 1997; Ostojić 1997), i u njima se općenito više raspravlja o gramatičkim obilježjima tih glagola i konstrukcija s njima, a manje o semantičkim i pragmatičkim. Od recentnijih studija i priloga treba spomenuti Werkmann Horvat (2017, 2018, 2020, 2021) te Veselinović (2019). Gramatički priručnici uglavnom ostaju kod površnog opisa prvenstveno modalnih glagola (usp. Mrazović–Vukadinović 1990; Palić 2000; Silić–Pranjkić 2005 i dr.). Potrebno je, prema tome, pokušati analizirati modale (u ovom slučaju modalni glagol *morati*) primarno u svjetlu semantičko-pragmatičkih parametara koji su pregledno opisani u uvodnom dijelu. To je posebno korisno učiniti na dostatno reprezentativnom korpusnom uzorku kako bi se što realnije utvrdila relevantna upotrebna obilježja modala koji su predmet razmatranja te provjerile (dokazale ili osporile) općenite, paušalne konstatacije o njima koje se susreću u literaturi. Za empirijsku podlogu ovom istraživanju uzet je „Korpus bosanskih tekstova na Univerzitetu u Oslu” (u nastavku OK). Riječ je o izvoru koji je obimom, naravno, nevelik (oko 1.500.000 riječi), ali visoka frekventnost upotrebe modalnoga glagola *morati* u njemu podupire našu uvjerenost da rezultati analize i izvedeni zaključci mogu upućivati na vrlo čvrste tendencije, a to ovdje smatramo dovoljnim ciljem.

2. Rasprava

Kako je već rečeno, rasprava će se u ovom prilogu ticati upotrebe glagola *morati* u modalnim konstrukcijama zabilježenim u OK. Analiza će biti provedena s obzirom na sljedeće glavne parametre: vrste modalnosti, snagu modalnosti, stupanj modalnosti, subjektivnost/objektivnost modalnosti te relaciju modalnosti i negacije. Pritom će biti nužno ograničeno opisati i gramatička obilježja modalnih konstrukcija koje su predmet razmatranja (kao što je gramatički oblik modalnoga glagola, lice subjekta i dr.).

U OK zabilježeno je 2.038 primjera upotrebe glagola *morati*, što čini oko 0,14% ukupnih pojava jnih jedinica toga korpusa. Od toga broja oko 71% slučajeva klasificirano je kao deontičkomodalne upotrebe, oko 18% kao epistemičkomodalne upotrebe, oko 9% kao dinamičkomodalne upotrebe, a oko 2% identificirano je kao neodređeno ili nejasno. Ovakva distribucija glagola *morati* jasno pokazuje da je taj glagol neuporedivo najzastupljeniji u polju deontičke modalnosti, gdje izriče različite vrste obavezivanja na aktualizaciju propozicije, da ima razvijenu i stabilnu, no svakako znatno rjeđu upotrebu u području epistemičke modalnosti, a da je njegova dinamičkomodalna upotreba periferna.

Prije analize predstavljenih rezultata potrebno je posebno istaknuti kako je razvrstavanje upotreba glagola *morati* u tri navedene vrste modalnosti iznimno težak i zahtjevan zadatak. To je tako zato što u velikom broju izdvojenih primjera dolazi do preplitanja modalnih značenja, pogotovo deontičkoga s dinamičkim. Pristup za koji se zalažemo svakako ne podrazumijeva čvrste i stabilne granice između vrsta modalnosti, čime je otvorena i mogućnost unekoliko drugačije interpretacije određenog broja primjera, o čemu će više riječi biti u nastavku. Odgovarajuće podjele deontičkog, dinamičkog i epistemičkog *morati* na semantičke podvrste o kojima se ovdje raspravlja predstavljaju analizu koja se kao takva u najvećoj mjeri prvi put izlaže u ovom radu.

2.1. Deontičko *morati*

Deontičko *morati* u OK može se najprije promotriti i karakterizirati kroz prizmu deontičkoga izvora, tj. njegove vrste i transparentnosti. Tako možemo razlikovati barem šest podvrsta upotrebe toga glagola u polju deontičke modalnosti.

2.1.1. Prototipnom i vrlo zastupljenom upotrebom (čini naime oko 23% primjera) može se smatrati ona u kojoj je riječ o deontičkoj nužnosti najjače snage, gdje glagolu *morati* uglavnom odgovara bliska semantička parafraza „biti obavezan/dužan”. Unutar ove skupine mogu se kao centralne izdvojiti subjektivnomodalne upotrebe koje se povezuju sa scenarijima gdje je govornik deontički izvor, a adresat subjekt 2. lica jednine ili množine (*ti/Vi* ili *vi*). Takvih je primjera najveći broj, oko pet puta više onih gdje je subjekt u jednini nego onih u kojima je subjekt u množini; usp.

- (1) *Ti moraš potpisati za Stranku.*
- (2) *Slušaj, moraš se sabrati, početi da živiš!*
- (3) *Ne znam, Julija, ali moraš da saznaš, moraš prije nego nas sve skupa zadesi neka nesreća.*
- (4) *Vi morate biti uzor!*
- (5) *Rat je već ovdje. Tu negdje u blizini... Čuješ li me? Morate otići!*

Kako je poznato, ovakva se deontička modalnost može izricati i morfološkim imperativom. Ipak direktivnost glagola *morati* ilokucijski je slabija od direktivnosti koja bi se u odgovarajućim slučajevima kodirala imperativom (usp. *Potpiši za Stranku; Slušaj, saberi se, počni da živiš!* i sl.). U konstrukciji s imperativom obično se zahtijeva trenutno povinovanje govornikovoj volji, a u konstrukciji s modalnim glagolom više je riječ o jakoj sugestiji. Treba međutim istaknuti kako relativno mali broj primjera jakoga deontičkog *morati* sa subjektom 2. lica zabilježenih u korpusu, s obzirom na činjenicu da je riječ o prototipu, govori u prilog poznatoj općoj pojavi da se iz pragmatičkih razloga izbjegavaju jaki direktivi s prijetećom ilokucijskom snagom.

Prototipne konstrukcije sa subjektom 2. lica pokazuju vrlo jaku tendenciju da konvergiraju sa subjektivnošću, no nisu sve takve konstrukcije nužno subjektivnomodalne, nego se u njima bilježi i objektivnomodalna upotreba glagola *morati*, posebno u slučajevima pragmatičke upotrebe oblika množine za jednu osobu; usp.

- (6) *Morate otići na drugi sprat kod Ade, on će Vam objasniti sve detalje oko odlaska.*
- (7) *Morate čekati da doktor potpiše otpusnicu.*
- (8) *Onda, kao pravi brahmin, morate misliti o Brahmi.*

Treba međutim kazati da ovdje ponekad nije dovoljno jasna granica između subjektivnosti i objektivnosti. Tipičan je slučaj (kao u navedenim primjerima) kad govornik u konkretnom govornom činu obavezuje subjekta 2. lica da postupi prema određenom propisu ili pravilu (usp. (6) i (7)) ili ga podsjeća na neko načelo, princip ili sl. (npr. u (8) na jedno od načela doktrine brahmanizma).

Prototipno deontičko *morati* sa subjektom 2. lica pojavljuje se gotovo isključivo u prezentu; zabilježeni su vrlo rijetki primjeri u perfektu i futuru I. To je potpuno očekivano i razumljivo zato što je prototipni direktivni scenarij „sada” i „ovdje”:

- (9) **Morao si** pružiti šansu slabijem...
- (10) *Vi ste* Gušiću **morali** pokazati svoju ljubav prema domovini, uzimajući pušku kada je krvarilo Sarajevo, kada su ubijani nedužni civili u Srebrenici, kada je gorio Bihać.
- (11) **Moraćeš** da potpišeš, poziv si primio lično.

Jako deontičko *morati* s govornikom kao deontičkim izvorom bilježi se i sa subjektom 1. lica. U takvoj je vrsti konstrukcije govornik ujedno i adresat, te ih možemo nazvati *konstrukcijama samoobavezivanja*. Radi se dakle o scenarijima u kojima govornik sam sebi ili skupini kojoj pripada ili s kojom se identificira nameće obavezu izvršenja propozicije. U korpusu primjera deontičke upotrebe glagola *morati* na ovakve konstrukcije otpada oko 9%. Centralni su i najčešći slučajevi gdje je subjekt 1. lice jednine, no ovdje također spadaju i konstrukcije sa subjektom 1. lica množine (uključujući i tzv. inkluzivno *mi*), koje su slabije zastupljene. Budući autodirektivne, ove su konstrukcije karakteristično subjektivnomodalne (kao u (12–14)), ali mogu biti i objektivnomodalne, pogotovo sa subjektom 1. lica množine (kao u (15–16)); usp.

- (12) *Govorio joj da je vrijedan i blagoslovljen jedino život posvećen nečemu većem i važnijem od nas. „Ja moram učiti i pisati, Begzada”, govorio je tiho...*
- (13) *Znao sam da je moje opredjeljenje fudbal i da moram uspjeti.*
- (14) **Moramo** to obaviti još danas.
- (15) *Nitko tako dramatično ne osjeća aporiju imenovanja nacije religijskim imenom kao Muslimani, i to moramo razumjeti.*

- (16) *Ako je tako, ako Kwakiutl sindrom nije karakterističan samo za Kwakiutl Indijance, nego za ljude kao takve, onda se zaista **moramo** upitati što je to, stvarno, čovjek?*

Također zabilježeno je više primjera sa subjektom trećeg lica; usp.

- (17) *Hoću, Bane, ali kapu neko **mora** nositi. Zbog svih, Bane, **mora!***
- (18) *Dajem nešto novca snimatelju Dževadu Čolakoviću i kažem: da će dobiti ali da odmah **mora** prestati da igra.*
- (19) *Apeli više ne vrijede, mi sada protestujemo. Više se ne mogu moliti oni koji treba da spriječe ovu pojavu. Oni to **moraju** uraditi.*
- (20) *Mi se radujemo, prije svega, pravnoj državi, bez obzira ko je na vlasti. Koja je vlast, čija je vlast, ali ta vlast **mora** imati humano ljudsko lice. Mi to očekujemo od nosilaca vlasti.*

Jako objektivnodeontičko *morati* – kojem i dalje odgovara bliska semantička parafraza „biti obavezan/dužan”, ali koje nije prototipno – povezuje se s deontičkim izvorom koji je izvan govornika, obično u nekoj trećoj osobi (kao u (21–22)) ili, češće, samo nagoviješten, odnosno nespecificiran (kao u (23–25)). Zastupljeni su primjeri sa subjektima svih lica. Kako su subjekti 3. lica prirodno distanciraniji od govornika, što bitno sužava prostor subjektivnosti, te kako oni mogu biti i neživi referenti, tj. stvari, koje se logično povezuju s objektivnošću, konstrukcije s njima očekivano bitno pretežu u brojnosti; usp.

- (21) *Fjodor Nikolajevič kaže da i Vi svakako tu **morate** biti.*
- (22) *Muhammed (a.s.) je u Mekku poslao ultimatum da novcem **moraju** platiti prolivenu krv...*
- (23) *Da ne proždiru dio tijela koji po pravu pripada samo jednom čovjeku čiji sam sluga i kome po dužnosti **moram** braniti ono što bi i on branio.*
- (24) *On se ispričao rekavši da **mora** članak sutra izaći u novinama.*
- (25) *Mislite da sam ja sretna što je moj sin u vojsci, ali kad se **mora**...*

2.1.2. I sljedeća upotreba deontičkoga *morati* karakterizira se jakom modalnošću, no ovaj put objektivnom. Riječ je o konstrukcijama u kojima je deontički izvor neki zakon, propis, opće pravilo, princip, načelo, geslo, obi-

čaj i sl. Takvo *morati* jaku modalnu snagu crpi iz autoriteta spomenutih vrsta izvora i legalne ili konvencionalne nužnosti njihova poštivanja. Obično mu odgovara bliska semantička parafraza „biti obavezno”. Na ovu vrstu konstrukcija otpada oko 6% odgovarajućeg materijala iz korpusa, što ih čini najmanje zastupljenima. Ilustriraju ih sljedeći karakteristični primjeri; usp.

- (26) *Sve zakonodavne odluke **moraju** biti odobrene od strane oba Doma.*
- (27) *Općinsko vijeće stvara uvjete za izbor općinskog načelnika i donosi svoj poslovnik koji **mora** biti u skladu sa federalnim i kantonalnim zakonodavstvom.*
- (28) *Po ovoj teoriji svi prostori na kojima žive Srbi, ma kakva manjina bili, predstavljaju „srpske zemlje” i one **moraju** ostati unutar srpske države ne obazirući se na druge narode koji tu žive.*
- (29) *U svim viteškim romanima vitez **mora** postupati u skladu s viteškim idealom, pa se **mora** „ljupko ophoditi” i hrabro boriti i onda kad se nađe suočen s dvojicom demona...*
- (30) *Ali, sine moj, shvati – rekao je tata. U životu **moraš** ići ukorak sa ostalima. Postoje norme!*

Centralni su primjeri iz administrativno-pravnog registra (kao (26–27)), no vrlo su česti i drugi primjeri (usp. (28–30)). Subjekt je normalno u trećem licu, uključujući i vrlo česte pasivne konstrukcije (kao u (26)), a samo izuzetno izvan tog lica, kao u (30) gdje je riječ o bezličnoj upotrebi 2. lica. Također s obzirom na obilježje „bezvremenosti/svevremenosti” koje nose razumljivo je što je *morati* gotovo redovito u prezentu, s rijetkim primjerima perfekta (s modalnošću i propozicijom u prošlosti, kao u (31)), još rjeđe futura I (s modalnošću u sadašnjosti i propozicijom u budućnosti, kao u (32)), odnosno potencijala (u hipotetičnoj situaciji, kao u (33)); usp.

- (31) *Židovi su plaćali i harač i **morali su** se pokoravati propisima kanun-i raya o odijevanju...*
- (32) *Takva predložena odluka **morace** biti odobrena u Domu naroda...*
- (33) *Ako bi momak pred nekim trećim osobama rekao u šali nekoj djevojci, koja se ne bi protivila, „Uzimam te, sad si moja žena” – **moral**a bi se obaviti i službena rastava...*

2.1.3. Prethodnoj je slična, no mnogo zastupljenija (oko 21%) upotreba deontičkoga *morati* slabije jačine u kojoj se deontički izvor može opisati kao opće uvjerenje kako je nešto nužno, odnosno potrebno, pravilno, ispravno, prikladno. Autoritativnost toga izvora svakako je manja od one kojom se odlikuju zakoni, pravni propisi, utvrđena pravila i sl. Neudovoljavanje ovoj vrsti deontičke nužnosti ne povlači za sobom tako jasno mogućnost odgovarajućeg sankcioniranja. I u konstrukcijama ove vrste postoji jaka konvergencija s objektivnošću i subjektom 3. lica, ali su mogućnosti subjektivnomodalnoga *morati* kud i kamo veće. Posebno su obični i karakteristični primjeri s defokusiranim subjektom (kao u (34–36)). Dominira prezent, ali treba napomenuti da ima veći broj primjera gdje je *morati* u potencijalu I (usp. (38)), kao i da je prezent vrlo često zamjenjiv tim oblikom bez značajnije promjene značenja, što jasno ukazuje na općenito oslabljenu modalnu snagu glagola *morati*. Drugi glagolski oblici rjeđe se javljaju (usp. (39–40)). Apsolutno preteže subjekt 3. lica, no karakteristični su i primjeri sa subjektom 1. lica množine koji je depersonaliziran, pa konstrukcija dobiva impersonalnu vrijednost (usp. (37)):

- (34) *Sve što u životu radi, čovjek mora uskladiti sa razumom...*
- (35) *Nada se mora otvoriti nama i dijaspori. Mora se otvoriti proces stvarnosti koji će dovesti do uspjeha.*
- (36) *Konačno pravo da odluči o abortusu mora pripadati ženi, ali i tada isključivo kao individui.*
- (37) *Ono što moramo ustanoviti jeste konzekventna veza između kulture kao definirajuće dimenzije etničke grupe i njene socijalne prirode.*
- (38) *Što se tiče djece i školstva tu bi morali da upru svoja pera najbolji književnici, pisci, naučnici, najumniji i najplemenitiji ljudi.*
- (39) *...centralna Vlada u Sarajevu, Predsjedništvo i Parlament već su morali odavno objaviti vlastiti manifest o radikalnim unutrašnjim prestrukturiranjima i drugim pripremama za pohod ka Briselu.*
- (40) *Sa obnovom mandata sadašnje američke administracije vodeća svjetska sila će morati da uzme u ruke i jedan vrući krompir u Bosni.*

2.1.4. U sljedeću (četvrtu po redu) skupinu upotreba deontičkoga *morati* ubrajaju se konstrukcije koje kodiraju scenarije gdje uglavnom nedefinirani

deontički izvor subjekatskom referentu nameće neku vrstu djelovanja, aktivnosti ili sl. koja je neophodna kako bi se osiguralo postizanje nekog rezultata ili cilja. Stoga ih možemo slobodnije nazvati konstrukcijama „nužnoga preduvjeta”. Prilično su frekventne i u OK ima ih oko 17%. Prema jačini modalnosti inkliniraju vrhu vertikalne ljestvice. Centralni su primjeri sa specifičnim subjektom 1, 2. i 3. lica, ali su sasvim obični i vrlo česti i oni s nespecifičnim subjektom. U velikoj je većini riječ o objektivnoj modalnosti, no zastupljena je i subjektivna modalnost. Modalni glagol pojavljuje se u prezentu (većinom), zatim perfektu, futuru I, potencijalu. Cilj može biti obilježen na različite načine: finalnom klauzom (najčešće), uvjetnom klauzom, vremenskom klauzom, relativnom klauzom, sastavnom klauzom, prijedložnom sintagmom i dr.; usp.

- (41) *Moram da znam šta se zbiva da spreman dočekam događaj.*
- (42) *Moraćemo još sačekati, moraćemo sačekati da prođe još i ovaj mandat stabilizacijskih snaga da bismo vidjeli kako će se stvari odvijati i, naravno, da bismo vidjeli što će se događati u susjedstvu.*
- (43) *Mora požuriti ako želi da onu dvojicu zatekne na bazaru i odvede ih u tvrđavu da obrađuje Bakira...*
- (44) *Morao je čekati nekoliko dana na polijetanje aviona za koje vrijeme je neprestano pio.*
- (45) *Oni moraju da shvate taj isti život prije nego što razumiju tvoje riječi.*
- (46) *Da bismo dobili iole razuman odgovor, moralo bi se pogledati i razmotriti ono što se događalo svih ovih posljednjih pedeset godina na ovim prostorima...*
- (47) *Moraš biti tamo rođen, ili od kvarnog materijala napravljen, pa to izdržati.*
- (48) *Ko hoće da bude Jugosloven, taj mora u Bosni i Hercegovini biti Srbin ili Hrvat, a onda istom Jugosloven.*
- (49) *„Putem se mora kretati da bi se stiglo do cilja”, rekao je Al Gore, što u načelu vrijedi, ali samo ako se svi kreću u istom pravcu.*

2.1.5. Petu skupinu konstrukcija s deontičkim *morati* čine one s deontičkim izvorom okolnosnoga tipa. Nužnost djelovanja ovdje proizlazi iz okolnosti u kojima se nalazi subjekatski referent, a koje su vanjske u odno-

su na njega, te predstavljaju neku vrstu „prinudne sile” koja ga primorava na određenu vrstu postupanja, odnosno ne ostavlja mu opciju izbora niti odbijanja (okolnosti tako zahtijevaju). Bliska semantička parafraza glagola *morati* ovdje je „biti prisiljen/prinuđen”. Konstrukcije ove vrste najzastupljenije su u OK (oko 27%). Bitno je istaknuti da je okolnosni deontički izvor karakterističan i za dinamičku nužnost, ali da se razgraničenje nastoji uspostaviti prema razlici vanjska / unutarnja okolnost, što, treba priznati, ne protječe bez problema. Zato su konstrukcije o kojima je riječ smještene u područje dodira deontičke i dinamičke nužnosti. Odlikuju se uglavnom jakim modalnom snagom. Okolnost može biti specificirana u granicama šire konstrukcije s glagolom *morati*, ili pak biti implicirana u kontekstu. U prvom je slučaju riječ o transparentnijoj deontičkoj nužnosti (usp. (50–53)), a u drugome o manje transparentnoj (usp. (54–57)) čiji su ekstremni slučajevi ovdje razvrstani kao neodređeni. Konstrukcije o kojima je riječ ilustriraju sljedeći primjeri:

- (50) *Ponovo pogleda na sat. – Uh, morat ću odgoditi.*
- (51) *Od nje u kući nema mira! Sve stvari moramo sklanjati!*
- (52) *Ovoga puta, zaista mora da krene na teren. Profesor slijeće na dubrovački, ne na sarajevski aerodrom.*
- (53) *Harun Rišim, koga Ihtar ne stiže da upita za svoja snoviđenja, tapu-memur i emin morat će da gaze Bosoru, jer je to jedini prečac za Kamenicu.*
- (54) *Sam izgovaraš svoje rečenice, Sulejmane, misliš da su moje bolje?! Misliš li da je meni drago što moram da nastupam ovako?!*
- (55) *Petnaest dana nisu znali hoće li mu morati amputirati nogu.*
- (56) *Znaš, ovdje moraš nešto činiti, a meni je odvratno da pravim neki posao ili stvaram karijeru.*
- (57) *Niko nije razložno objasnio zbog čega, ili zbog koga, ukoliko je to tek nečiji kapric, mora da promijeni posao.*

2.1.6. Potpuno periferno u području deontičke nužnosti napokon operira glagol *morati* u ne tako brojnim (oko 6%) uglavnom tipiziranim, formulaičnim konstrukcijama u kojima je dopuna modalnome glagolu neki glagol komunikacije, odnosno lokucije. Primjeri ove vrste ovdje su klasificirani kao deontičkomodalni polazeći prije svega od centralne pozicije

deontičke modalnosti i uvjerenja kako nema čvrstih dokaza da su u njima na bilo koji način prisutne semantičke komponente bilo dinamičke bilo epistemičke modalnosti. S druge strane može se zapaziti karakteristično deontičkomodalno obilježje „zahtjeva okolnosti” kao deontičkog izvora, iako treba priznati da je on ovdje zaista mutan. To i jest razlog zašto konstrukcije ove vrste stoje na krajnjoj periferiji deontičke nužnosti i na samoj granici prema dinamičkoj nužnosti. Uglavnom se obrazuju sa subjektom 1. lica (ob. jednine) i karakteristično su subjektivnomodalne, kao u sljedećim primjerima:

- (58) *Moram ti reći da sam prije dva mjeseca usnio čudan san.*
- (59) *Ja moram nešto da ti kažem. Nećeš se, nadam se, ljutiti.*
- (60) *I, kad sam već započela priču o tome, moram ti još nešto priznati.*
- (61) *Moram da vas upozorim da mnogi ljudi iz raznoraznih razloga nisu spremni da učestvuju u ovakvim i sličnim akcijama.*
- (62) *A i sada, manje ljuta, moram te svađalački pitati ko si ti i s kojim pravom uređuješ ljudski svijet, odnose u njemu i oblike vladavine među ljudima.*

Manje je jasna granica između subjektivne i objektivne modalnosti u sljedećim primjerima gdje je uloga govornika u određenoj mjeri defokusirana; usp.

- (63) *Sve vrijeme si se samo igrala, moram priznati da si rolu odigrala bravurozno...*
- (64) *Unatoč prilježnom i doista temeljitom radu, na prikupljanju svih relevantnih podataka i imena, moram konstatovati kako nedostaju neka značajna imena naučnika i drugih kulturnih radnika...*
- (65) *Oni, koji su mu vjerovali na riječ... bili su od muških samo Perun Vrhbosanski i Vuk od Maglića, i istine radi to moramo istaći, ne uvijek već samo ponekad ban...*

Slabiji stupanj subjektivnosti u primjerima (63–65) vidljiv je i po tome što se *morati* može lahko impersonalizirati, a da pritom ne dođe do bitnije promjene značenja konstrukcije (usp. *Sve vrijeme si se samo igrala, mora se priznati da si rolu odigrala bravurozno...; Unatoč prilježnom i doista temeljitom radu..., mora se konstatovati kako... itd.*). Treba međutim napomenuti da u

OK nismo pronašli impersonalne konstrukcije ove vrste, što je svakako kuriozitet.⁹

2.1.7. Konstrukcijama s deontičkim *morati* svih vrsta svojstveno je pragmatičko oslabljivanje. Tim se postupkom govornik koristi kad god želi smanjiti modalnu snagu glagola, tj. preusmjeriti ju iz područja deontičke nužnosti u područje deontičke potrebe. Vodeći računa o ograničenosti prostora, ovdje ćemo ilustrativno predstaviti samo pragmatički oslabljene konstrukcije s jakim subjektivnim deontičkim *morati* (koje su, doduše, u tom pogledu i najzanimljivije). Već je objašnjeno da te konstrukcije uobičajeno kodiraju scenarije s autoritativnim govornikom, sposobnim adresatom i situacijom koja je takve naravi da govornik ima uvid u njezin razvoj, odnosno da može pratiti ostvarenje zahtijevane akcije. Prvi korak ka pragmatičkom oslabljivanju predstavlja govornikov izbor situacije koja ne odgovara navedenoj specifikaciji, tj. takve u čiji tok govornik ne može imati uvid, pa prema tome ni biti siguran u njezino ostvarenje; usp.

(66) *To me je uvrijedilo, **moraš** me razumijeti.*

(67) *Samo se **moraš** odlučiti jesam li mag ili zindik, bilo bi mi previše da budem oboje.*

(68) ***Morate** znati da je Društvo pisaca specifično društvo...*

(69) *Ljudi moji, ma ovo **morate** čuti. Kakvu propagandu vode oni u Beogradu.*

Potreba se inače smatra središnjom vrijednošću na vertikalnoj ljestvici modalne snage, s tim što ona ipak više inklinira nužnosti nego mogućnosti. Konstatacijom da je u navedenim i sličnim primjerima riječ o deontičkom značenju potrebe, odnosno da glagolu *morati* u njima odgovara bliska semantička parafraza glagolom *trebati* ne tvrdimo da su parnjaci gornjih rečenica (66–69) s tim dvama glagolima sinonimni. To se ne može tvrditi već i zbog toga što pragmatičko oslabljivanje ovdje nije eksplicitno markirano samim glagolom, nego je osnovano na kontekstu. Eksplicitnim markiranjem pragmatičkog oslabljivanja mogla bi se smatrati upotreba glagola *morati* u potencijalu I, kojemu je inače shematično značenje „mogućnost”,¹⁰ pa su

⁹ To međutim, pored brojnih pogodnosti i prednosti, i jest općenito nedostatak analize utemeljene na korpusu u kojem se neće uvijek pojaviti strukture koje su moguće u jeziku.

¹⁰ Spomenuto značenje potencijala I opisuje se općenito u novoštokavskim gramatikama. Sličnom pojavom pragmatičkog oslabljivanja u drugim jezicima bave se von Fintel–Iatridou (2008).

takvi primjeri, kojih je u korpusu zabilježen veći broj, onda i jasniji (usp. (70–72)). Posebno je karakterističan primjer (72), gdje *trebati* u nastavku teksta u odnosu na *morati* ima eksplikativnu funkciju:

- (70) *Htjela bih da budem ona i da me voliš, to je jako važno. Ali **bi mi morao** objasniti kako da to bude.*
- (71) *Dobro znaš da njega muči samo išijas, više nije tako mlad. A ti... **Morao bi** zbog toga da se stidiš!*
- (72) *„**Morao bih** da idem”, kaže Sos. „Ostani. Kasno je da bilo gdje odeš.” „Da, uvijek kasnim”, reče Sos. „Ali trebalo bi da već idem.”*

Pragmatičko oslabljivanje postiže se i na druge načine, npr. upotrebom leksema ili sintagmi kojima se signalizira da nije riječ o deontičkoj nužnosti, što znači da oni nisu harmonični s deontičkim *morati*. U sljedećim su primjerima takvi leksemi podvučeni; usp.

- (73) *Mislim da ti i djeca najhitnije **morate** otići.*
- (74) *...ali će im sve biti jasno ako znaju ko je al-Halladž i ako im posebno napominjem da se sva petorica **moraju** dobro pripremiti.*
- (75) *Naša je preporuka: država se **mora** baviti ovim pitanjem.*

2.1.8. Napokon konstrukcije s deontičkim *morati* značajno variraju i u stupnju modalnosti. Snižavanje modalnoga stupnja glagola *morati* najčešće se postiže upotrebom leksema, sintagmi i sl. koji i sami izravno upućuju na deontičku nužnost, kao u sljedećim primjerima:

- (76) *U vojsci **sam** po naređenju **morao** pisati neke gluposti, uređivati zidne novine i slično...*
- (77) *Znam jedino da **moram** ostati ovdje. To je moja moralna obaveza i kao čovjeka i kao ljekara.*
- (78) *Međunarodni odnosi Federacije zasnivaju se na poštivanju međunarodnog prava, obaveza iz međunarodnih ugovora i na načelu da se međunarodni sukobi **moraju** rješavati mirnim putem.*
- (79) *...postoji jedno osnovno pravilo, ono što ga je Zuko Džumhur izgovorio misleći na Bosnu, a svodi se na dvije uvijek spakirane torbe. U njih **mora** stati sva tvoja imovina i sve uspomene. Sve izvan je već izgubljeno.*

(80) *Danas ćete biti zajedno, a sutra se bogami morate razdvojiti.*

Zabilježeni su deseci primjera ove vrste. Za razliku od pragmatičkog oslabljivanja gdje su dodatni modalni markeri disharmonični s modalnim glagolima, ovdje postoji harmonija između tih jedinica; ekstramarker snižava stupanj modalnosti glagola *morati*, pa je često moguće i njegovo izostavljanje bez značajnijega gubitka modalnosti konstrukcije. To npr. vrijedi za gotovo sve gornje primjere (usp. *U vojsci sam po naređenju pisao neke gluposti, uređivao zidne novine i slično...; Međunarodni odnosi Federacije zasniavaju se... na načelu da se međunarodni sukobi rješavaju mirnim putem.* itd.).

2.2. Dinamičko *morati*

Na dinamičko *morati*, kako je već rečeno, u OK otpada svega oko 9% klasificiranih primjera, što znači da je riječ o prilično minornoj upotrebi. Ovdje se ono razmatra odmah nakon deontičkog *morati*, a prije epsitemičkog *morati*, jednostavno zato što je genetski srodno deontičkom *morati*. Dinamičko *morati* može se uglavnom elaborirati kroz četiri osnovne potkategorije upotrebe. U uvodnim je razmatranjima istaknuto da se dinamička modalnost općenito tiče djelatnih (pre)dispozicija subjekatskog referenta, tj. onoga što on po sebi može, treba ili mora. U kontekstu razmatranja dinamičke nužnosti govorimo dakle o tome da je izvorište tih dispozicija u subjekatskom referentu, odnosno da se faktori koji motiviraju njegovo djelatno ponašanje nalaze u njemu samom.

2.2.1. Kanonska upotreba modala kao operatora dinamičke modalnosti, uključujući i glagol *morati* u sferi nužnosti, svakako je ona koja je povezana sa prirodnim svojstvima ili obilježjima subjekatskog referenta koja u principu nemaju nikakve veze s vanjskim svijetom u smislu motivacije, te se prema tome i ne mogu povezati ni sa kakvim deontičkim izvorom. Ta vrsta upotrebe prirodno je najснаžniji argument u prilog razlikovanju dinamičke od deontičke modalnosti. U OK međutim ona je među najslabije zastupljenima (oko 16%). Bliska semantička parafraza dinamičkoga *morati* u takvim je konstrukcijama „ne moći a da...”. Ilustriraju ih sljedeći primjeri:

- (81) *Vampir se ne može dva puta napiti krvi iste osobe. Za svaki obrok **mora** naći drugu žrtvu.*
- (82) *Duše naših majki umilne mehke, svilene, blistavo bijele i treperave od sevdaha i aška **moraju** zasuziti, brigom se zasjeniti, ali to je tren.*

- (83) Čovjek **mora** i da jede, a najbolje bi bilo da jede tako da je i to jedna vrsta borbe protiv katila i dušmana Bosne...
- (84) Oni koji su borci duhom, oni to čine i **moraju** činiti onoliko koliko za to imaju snage...

Na prirodnu dispoziciju koja se izvodi iz inherentnog svojstva subjekatskog referenta ponekad se i dodatno eksplicitno upućuje, kao u sljedećim primjerima:

- (85) Šepav **mora** da šepa, na primjer, ne može drugačije.
- (86) Sudbina? Moja je valjda određena mojim karakterom. A u njemu je da volim, da ne dam, želim i da se borim. **Moram** željeti, zazivati, moliti se i boriti.
- (87) Moraju biti takvi, to im je profesionalna deformacija jer srednjoškolski nastavnici **moraju** biti, poput političara, profesionalni optimisti.

Subjekatski referent uglavnom je osoba, vrlo rijetko personificirani predmet; usp.

- (88) Prvo je osjetio bol u glavi. Prokleta migrena **morala je** da dođe.

Logično, apsolutno dominira bezvremenski prezent, subjekti su normalno 3. lica, karakteristično depersonalizirani, i riječ je o jakoj objektivnoj modalnosti.

2.2.2. Sljedeća potkategorija upotrebe dinamičkoga *morati* povezuje se sa scenarijima gdje za ostvarenje sadržaja propozicije postoji jaka unutarnja potreba, impuls ili nagon u subjekatskom referentu. Takva je upotreba u OK zastupljenija od prethodne (oko 24%). Ilustriraju ju sljedeći primjeri:

- (89) ...ali devedesete godine, kada sam se susreo sa dokumentima o genocidu nad Bošnjacima, cijelo moje biće je vikalo: ja o ovome **moram** pisati pa bilo šta!
- (90) Molim vas, ja već tada neću biti u Splitu i ja **moram** da ga vidim.
- (91) ...imao sam ne ideju da napišem knjigu, ne potrebu da napišem knjigu, ne želju da napišem knjigu, nego **sam to morao** uraditi u bilo kojemu vidu.
- (92) Stavila je vodu da se grije. **Mora se okupati. Mora!**

- (93) *Fikret Kujundžić srčan čovjek, ali i tvrdoglav. Kad zamisli da mora dobiti ide glavom kroz zid.*

Dinamičko je *morati* opet uglavnom u prezentu. Sa subjektom 1. lica, što je najčešći slučaj, nosi obilježje subjektivne modalnosti (kao u (89–91)), a sa subjektom 3. lica objektivno je modalno (kao u (92–93)). Treba na ovom mjestu napomenuti kako se unutarinja potreba kao motivirajući faktor sa subjektom 1. lica ne može uvijek jasno odvojiti od samoobavezivanja, čime se otvara prostor za ukrštanje s deontičkom nužnošću. Kao dobra ilustracija mogu recimo poslužiti sljedeći primjeri:

- (94) *Bojim se. Razum je tako krhak. A ništa dragocjenije nam Bog nije dao. **Moram** ga sačuvati. Razum **moram**, život ne.*
- (95) *Kada sklopim oči vidim Miru mrtvog kako se raspada pod vedrim nebom dok ga psi čerupaju. Ja ga **moram** sahraniti.*

2.2.3. U treću skupinu upotreba dinamičkoga *morati* spadaju konstrukcije koje kodiraju scenarije gdje poticaj na ostvarenje propozicije leži u „unutarinjim okolnostima” subjekatskog referenta a koje se u najboljim primjerima mogu definirati kao njegovo stanje u širem smislu. U scenarijima te vrste subjekatski je referent uglavnom u nepovoljnom položaju, odnosno stanju, što ga primorava na djelovanje, tako da je odgovarajuća bliska semantička parafraza glagola *morati* ovdje „biti prisiljen/prinuđen”. Rečeno ilustriraju sljedeći primjeri:

- (96) *Dioptrija se promijenila pa **moram** nabaviti nova stakla, a to je sada basnoslovno skupo.*
- (97) *Ako ja tebi, sinko, ovu robu prodam, ja **ću morati** onda opet drugu nabaviti, i opet smo onda na istome.*
- (98) *Kaže mi da **mora** ići malo prileći. Ne osjeća se dobro.*
- (99) *Povreda je ozbiljna i **moraće** ostati nekoliko dana u hrasničkoj ambulanti.*
- (100) *Stanje njezine bolesti čas se poboljšavalo, čas pogoršavalo da je **morala** preko čitave zime ostati.*
- (101) *Onda pređe i preko obraza i brade. **Morao** se obrijati.*
- (102) *Kad se čovjek zapusti, onda **mora** nekakvim skokom da sam sebe sustigne, Julija, shvatate li?!*

Ove su konstrukcije uvjerljivo najbrojnije i čine skoro polovinu (oko 48%) upotreba dinamičkoga *morati*. Normalno se odlikuju jakom objektivnom modalnošću, obrazuju se uglavnom sa subjektima 1. i 3. lica, a izbor je oblika glagola *morati* mnogo slobodniji nego u ranije razmatranim skupinama. Treba međutim napomenuti da je razdjelnica između dinamičke nužnosti ove vrste i deontičke nužnosti okolnosnoga tipa (o čemu je već bilo riječi) prilično porozna, pogotovo u slučajevima nedostatka odgovarajućih kontekstualnih obavijesti, što nas primorava da obrazujemo kategoriju neodređenih slučajeva kojoj u najvećem broju pripadaju upravo primjeri te vrste. Za ilustraciju rečenoga može poslužiti sljedeći primjer (103), iz kojeg se razumije da je subjekatski referent odustao od davanja krvi zbog svoga stanja koje je opet utvrđeno od strane trećih osoba:

(103) *Moj muž je, nažalost, morao sasvim odustati od davanja krvi, jer su ljekari utvrdili da mu krv nije „ispravna”.*

2.2.4. Napokon posljednja i najmanje česta (oko 12%) upotreba dinamičkog *morati* uključuje slučajeve koji kodiraju razvoj situacije nužan s obzirom na faktore koji ju određuju. Većinom je riječ o pasivnim, impersonalnim ili općenito depersonaliziranim konstrukcijama sa subjektom 3. lica i objektivnom modalnošću; usp.

(104) *Ali neka, valjda je tako moralo biti, šta mi sad možemo.*

(105) *Prosto ne mariš, nek sve ide kako hoće, a izgleda kako mora.*

(106) *A znaš li da se na Herdekovcu govori i čini sve što se ima na duši. Ona nas je zadesila, a i tebe će uskoro, i mora biti razriješena zlom koje nosimo u sebi.*

Kako je riječ o toku stvari, odnosno o razvoju događaja koji se uzima prirodnim, očekivanim, nužnim, jasno je da je ovakva upotreba bliska epistemičkome *morati*, s tom razlikom što se ovdje upućuje na nužnost događanja, dok epistemičko *morati* izražava nužnost donošenja odgovarajućeg suda o događanju.

2.2.5. Kao i deontičko, dinamičko *morati* također je sklono pragmatičkom oslabljivanju, ali u nešto manjoj mjeri. Tim se postupkom ono pomjera prema središnjem području dinamičke potrebe te se približava modalnoj vrijednosti glagola *trebati*,¹¹ usp.

¹¹ O toj pojavi opširnije pišu von Fintel–Iatridou (2008), Werkmann Horvat (2020) i dr.

(107) *Morao bih već da se ženim, a?*

(108) *Ponovno je pomislio kako **bi morao** započeti svoje pismo o mržnji. To je zapravo danas jedino bitno.*

2.2.6. Isto tako bilježi se i pojava snižavanja modalnoga stupnja dinamičkoga *morati* upotrebom harmoničnih leksema i konstrukcija; usp.

(109) *Građanima, ostaje ona narodna „Uzdaj se u se i u svoje kljuse”, što znači da će hitno morati u potragu za nabavkom ogrjeva, dok je još vrijeme.*

(110) *I sve to je radila bez pune svijesti šta se zapravo događa. Znala je samo, i osjećala poticaj, da **mora** pomagati, spasavati ljude, živote.*

(111) *„Ja **moram** sahraniti Miru. Makar to bilo posljednje što ću uraditi. Ja to **moram**. Ako to ne uradim, čini mi se da više nikad neću imati mira”, završi iscrpljeno, tresući se u groznici.*

2.3. Epistemičko *morati*

Epistemičko *morati* u OK ugrubo je dvostruko brojnije od dinamičkoga *morati* (oko 18%). Epistemičko *morati* prototipno izriče jaki epistemički sud – najviši stupanj sigurnosti, odnosno uvjerenosti osnovane na govornikovo spoznaji uvjeta za ostvarenje propozicije. Njegovu upotrebu u OK možemo opisati slijedeći iste parametre koje smo uzeli u obzir u dosadašnjem razmatranju. Kad je riječ o obilježju subjektivnost/objektivnost, treba istaknuti da neusporedivo pretežu (više od 80%) primjeri subjektivnog deontičkog *morati* (kao u (112–115)) nad objektivnim (kao u (116–117)); usp.

(112) *Zuhra moja, **mora** da vam je strašno.*

(113) *U razgovoru sa Husainom zaključio sam da djevojčica **mora** biti kćerka nekog uglednika koji je dijete dobio već u odmaklim godinama.*

(114) *Ako mu je ona zaista iščilila, nada mu je **morala** biti golema, ali i strah mu je **morao** biti veći.*

(115) *To **bi moralo** pomoći, uvijek je pomagalo pa će valjda i sada.*

(116) *Kako ništa nije bez razloga tako **mora** postojati i razlog zbog kojeg je žena bila isključena iz poslova oko upravljanja državom.*

- (117) *To je Božiji zakon u svijetu. Uostalom, tokom preokreta mora biti poremećenja, potresa principa i anarhije.*

Obje spomenute vrste konstrukcija najčešće (u omjeru od oko 60%) sadržavaju osnove dedukcije koje obrazlažu, opravdavaju i učvršćuju epistemičku nužnost, kao u gornjim primjerima (113–117), gdje su ti dijelovi podvučeni.

2.3.1. Centralne su i najzastupljenije (oko 54%) konstrukcije s impersonalnim *mora*, uz koje se subjekt u *da*-klauzi precizira leksički ili flektivnim morfemom predikatskoga glagola. Među njima su opet glavne one u kojima je *mora* anteponirano subjektu, odnosno predikatu *da*-klauze (kao u (118–120)) i one su tri puta brojnije od drugih gdje je *mora* postponirano u odnosu na subjekt (kao u (121–122)); usp.

- (118) *Mora da je i tada bio neki što je zahtijevao da ljiljan bude zlatan, a ne bijel.*
- (119) *Mora da si veoma, veoma sretna.*
- (120) *Daleko negdje mora da postoji onaj moćni sliv u koji su dospjeli svi sićušni kristali s mog dlana.*
- (121) *Drago mi je kada ovako sretnem nekog fino vaspitanog mladića. Tvoj otac mora da se ponosi tobom.*
- (122) *Snažna struja zraka koja je diže, ruši. Prasak. Jeziv. Nebo mora da se raspolovilo.*

Ova vrsta konstrukcija najtransparentnije kodira epistemičku nužnost, tako da možemo kazati kako su one jednoznačno epistemičke.

2.3.2. Osim spomenutih konstrukcija međutim zastupljene su – i na njih čak otpada skoro polovica zabilježenih primjera (oko 46%) – također konstrukcije s personalnim (ličnim) *morati*, i to najčešće u perfektu (oko 20%), zatim u prezentu (oko 13%), u potencijalu I (oko 11%) i rijetko u futuru I (oko 2%); usp.

- (123) *...ali što sam više govorio, shvatio sam da priče moga djeda nisu izmišljene. Ta Prijestolnica je zaista morala postojati.*
- (124) *Ako je jezik definirajuća dimenzija etniciteta, nisu li njegovom smrću morali umrijeti i narodi?*

- (125) *Mržnja pojačava suprotnost između dvije stvari do nepodnošljivosti, tako da jedna drugu **moraju** uništiti, ako su vezane jedna za drugu.*
- (126) *Zato sam se usredsrijedio na to da iz slike dokučim nešto o onome ko je djevojčicu držao, a taj **bi** po svemu **morao** biti njezin otac.*
- (127) *Dakle, desi li se drugima to što se dogodilo nama, a po zakonu vjerovatnoće, ali i po Božijoj pravdi, još **će** se nekome **morati** desiti, ne šaljite prijateljima pakete nego novac.*

U navedenim i sličnim primjerima radi se o govornikovo sadašnjoj procjeni epistemičke nužnosti propozicija u prošlosti (perfekt), sadašnjosti (prezent), budućnosti (futura I) ili hipotetičkih propozicija (potencijal I). Karakteristično je za konstrukcije ove vrste da u sebi relativno često stapaju semantičke komponente epistemičke nužnosti, s jedne strane, i deontičke ili dinamičke nužnosti, s druge strane, te se svakako smještaju bliže granici epistemičkoga modalnog područja prema drugim dvama područjima. To pogotovo vrijedi za primjere koji sadrže dijelove pogodne za dvovrsnu interpretaciju – u smislu osnova dedukcije ili u smislu motivirajućih okolnosti. Rečeno možemo ilustrirati kratkom analizom sljedećih rečenica:

- (128) *Konflikt se **mora** pojaviti kad god je zadovoljstvo dovoljno snažno da zaprijeti blokiranjem – strahom od zadovoljstva.*
- (129) *Probudio sam se tek jutros, samouvjeren i pun snage, razdražan i razigran toliko da **sam** od puste radosti **morao** malo zbunjivati ženu.*

U primjeru (128) zavisne klauze *kad god je zadovoljstvo dovoljno snažno da zaprijeti blokiranjem – strahom od zadovoljstva* mogu se interpretirati u smislu da elaboriraju deduktivnu osnovu zaključka koji slijedi (epistemički), ili pak u smislu da specificiraju vanjske okolnosti koje zahtijevaju i izazivaju određenu vrstu pojave kao rezultat (deontički). Slično tome u primjeru (129) stanje subjekatskog referenta može se uzeti bilo kao osnova njegova zaključka da je nužno malo zbunjivao ženu (epistemički), bilo kao okolnost koja ga je nužno navela da na određeni način djeluje na ženu (dinamički). U ovakvim i sličnim slučajevima prednost dajemo epistemičkoj interpretaciji zato što je u njima govornikova uvjerenost u aktualizaciju situacije konceptualizirana invokacijom njezine prividne apsolutne izvjesnosti. No treba svakako ponoviti kako je za lični oblik glagola *morati* u značenju epistemičke nužnosti sasvim obično da uključuje deontičke i dinamičke semantičke komponente, što opet nije neobično ima li se na umu jedinstvena seman-

tička osnova kojom se odlikuju modalni glagoli, uključujući i *morati*, te da je epistemička modalnost rezultat semantičke transpozicije iz područja tzv. korijenske modalnosti.

2.3.3. Epistemičko *morati* posebno je sklono pragmatičkom oslabljivanju. To je i razumljivo ako se ima na umu kako su takve upotrebe u ogromnoj većini subjektivnomodalne, što otvara širok prostor varijacijama u stupnju govornikove uvjerenosti u istinitost propozicije. O pragmatičkom je oslabljivanju najprije riječ u slučajevima upotrebe glagola *morati* u obliku potencijala I kojim se upućuje na hipotetičku epistemičku nužnost koja je prirodno slabija od faktivne epistemičke nužnosti; usp. ranije navedene primjere (115) i (126) kao i sljedeće:

- (130) *Ako bi se odrekao politike, onda **bi** se trebao odreći života s ljudima zato što među ljudima ima razbojnika, onda **bi** se **morao** odreći i književnosti, zato što u književnosti ima loših knjiga, **morao bi** se odreći žena, zato što među ženama ima kurvi, a to čovjek ne radi.*
- (131) *Pade mu u oči da je, braneći se tako od svog glupog čitaoca, podijelio svjetove na one koji su samo svjetlo i one koji su samo tama, na samo dobro i samo loše, a to znači da **bi** se i lica njihovog Tvorca **morala** ili bar mogla tako nekako podijeliti.*
- (132) *Tuča dvojice ljudi u pabu **morala bi** biti definirana kao etnički sukob samo zato što je jedan od njih Irac a drugi Englez.*

Karakterističan je primjer (130), u kojem se *morati* koristi eksplikativno u odnosu na *trebati*, kao i primjer (131), gdje *morati* alternira sa *moći*, čime se vrlo jasno potvrđuje njegova umanjena modalna snaga. Još je jasniji postupak pragmatičkog oslabljivanja epistemičkoga *morati* u obliku potencijala I s ciljem iskazivanja sumnje, nevjerice ili razočarenja zbog neistinitosti onoga što bi inače trebalo biti sigurno istinito, kao u sljedećim primjerima:

- (133) *Matvejeviću se daje na znanje sljedeće: „Rimskom profesoru hrvatskog podrijetla **moralo bi** biti poznato da je Katolička crkva tijekom cijeloga rata zagovarala cjelovitost Bosne i Hercegovine...”*
- (134) *Ta mjera bešćutnosti i vivisekcijski hladnoga odnosa prema pojmu koji **bi** i samo u sentimentalnom smislu **morao** aktivirati svaku hrvatsku emociju i angažirati je na potpuno drugi način, mene je, **moram** priznati, apsolutno porazila.*

Pragmatičko oslabljivanje potencijalom I nije, naravno, moguće u slučaju jakih epistemičkih sudova o situacijama u prošlosti koje su činjenične i neupitne. Tako je recimo gornji primjer (123) neprihvatljiv s potencijalom I (usp. *...*ali što sam više govorio, shvatio sam da priče moga djeda nisu izmišljene. Ta Prijestolnica bi zaista morala postojati*). Pragmatičko oslabljivanje postiže se i upotrebom disharmoničnih leksema i konstrukcija s modalnom vrijednošću, kao u sljedećim primjerima:

- (135) ...*nakote se ovi u grubim haljinama koji pripremaju ili čak dozivaju nevolje, a nikada se na vrijeme za njih ne pobrinemo. Tako valjda mora biti...*
- (136) *Ne sporeći da postoji čitav niz vrlo relevantnih kriterija definiranja i tipologizacije konflikata ipak nam se čini da mora postojati i onaj koji je bitan.*
- (137) *U njegovoj kući je, na primjer, uvijek bilo jabuka koje je, računam, morao dobiti iz Perzije.*
- (138) *Često se ipak kaže da jedna strana dualističke prirode čovjekove, stvaralačko-destruktivne, dobra i zla, svijesti i nagona, mora biti dominantna...*

2.3.4. Pored umanjenja modalne snage pragmatičkim oslabljivanjem zastupljeno je, ali u manjoj mjeri, i snižavanje modalnoga stupnja pragmatičkim ojačavanjem, što se postiže upotrebom harmoničnih leksema i konstrukcija s modalnom vrijednošću; usp.

- (139) *Umjesto finog, dobro odgojenog mladića, pretvorio se u nešto što je njegovim roditeljima, sasvim sigurno, moralo ličiti na barabu.*
- (140) *Razlog zašto su bosanski kršćani prihvatili islam mora biti supstancijalne prirode. Nikako iz egzistencijalnih razloga. Mora biti da su u Islamu vidjeli nešto što je bilo bliže njihovom pogledu na svijet.*
- (141) *Novi definirajući kriterij etničkog identiteta nužno je morao nastati kao posljedica egzogamije.*
- (142) *Sad je bila sigurna: to mora da je proljeće.*
- (143) *Ako se pretpostavi, što je jedino logično, da je predložak za izlivanje kalupa morao biti urađen na plohi čvrstog kamena, vjerojatno mramora, onda je po tehničko-umjetničkom savršenstvu likova jasno da ih je morao raditi vrhunski um...*

- (144) *Nigdje nije bilo ispisano: „Odložite svaku nadu, o, vi, koji ulazite!”
Promaklo mi je, a negdje je, ipak, **moralo** da stoji, zar ne.*

2.4. *Morati* u okviru negacije

Negacija normalno može imati semantički okvir nad glagolom *morati*. U cjelini u OK zabilježeno je 167 primjera u kojima je *morati* u okviru negacije, što čini oko 8%. Od tog broja najviše je slučajeva negiranoga deontičkog *morati*, zatim epistemičkoga, a najmanje dinamičkoga. No ako se ima u vidu ukupan broj primjera koji pripadaju ovim trima vrstama modalnosti ponosob, procentualno je najzastupljenije negirano epistemičko *morati* (oko 15%), zatim deontičko (oko 8%), a opet je najmanje zastupljeno dinamičko (oko 5%).

Vanjski negirano *morati* ima semantičku vrijednost polarno suprotnoga *moći* s negiranim dopunskim glagolom ili, kad je to moguće, antonimnim glagolom. Tako se npr. *Ne moraš govoriti* interpretira isto kao i *Možeš ne govoriti* ili *Možeš šutjeti*. Svi zabilježeni primjeri u OK slijede ovaj semantički obrazac, tako da će, ilustracije radi, biti dovoljno navesti samo neke od zabilježenih primjera:

(a) deontičko *morati*

- (145) *Ti ništa **ne moraš**, samo reci da hoćeš.*
- (146) *„Moram da radim i ono što neću. To. Shvataš?” „A ja sam sretan što to **ne moram**?”*
- (147) *Onako visok, **nije se morao** približiti, niti nagnuti preko ograde mosta, da vidi kako mladića s teškim ranama na prsima i glavi stavljaju na neku deku i umotavaju ga u nju.*
- (148) *No, odgovori nisu obavezni. Građani **ne moraju** odgovoriti na pitanje koje im se učini bespotrebno ili neukusno, kao neko miješanje u njihovu intimu.*

(b) epistemičko *morati*

- (149) *...ili su pak etnicitet i država, odnosno politička zajednica, međusobno samostalne, pojave različitoga reda, iz čega samo po sebi **ne mora** slijediti da se međusobno isključuju, da su nespojive i nesnošljive.*

- (150) *Oni koji kažu da trebaju ili vole grupu od dva miliona ljudi, uopće **ne moraju** voljeti. Onima koji vole kolektivno svejedno je koga vole.*
- (151) *Pa dobro. **Ne mora** mi se ništa desiti, ali u svakom slučaju treba da znaš gdje je pokopana.*
- (152) *Ali, ja ne mislim da ujedinjena Bosna **ne mora** postojati.*
- (c) *dinamičko morati*
- (153) *Život mu se valjda sastojao od toga da slika i slaže ono što **ne mora** prodati.*
- (154) *U toj šumi niko **ne mora** mnogo da se brine za hranu ni ptice ni zvijeri, jer svi lako nalaze što im treba i koliko im treba.*
- (155) *Imam posao, **ne moram** prositi socijalnu pomoć, nisam prinuđen da radim na crno ili da kradem...*
- (156) *Tako pacijenti čiji je problem bračna neplodnost **neće morati** „ići” po ostvarenje svoga sna po bijelom svijetu već će tako sofisticiranu medicinu imati u ovoj zemlji.*

2.5. Negacija u okviru *morati*

Glagol *morati* u bosanskom jeziku opire se primanju unutarnje negacije. Kad je potrebno jezički kodirati sadržaj u kojem bi negacija pala u semantički okvir glagola *morati*, uobičajeno se koristi konstrukcija s negiranim glagolom mogućnosti (*smjeti* ili *moći*), tj. konstrukcija s *ne smjeti* i *ne moći*. Tako bi se scenarij u kojem naprimjer govornik izriče nužnost nedolaska subjekatskog referenta (tj. zabranu njegova dolaska) normalno kodirao rečenicom *Ne smiješ doći* ili *Ne možeš doći*, a ne rečenicom **Moraš ne doći*. Sasvim je razumljiva upotreba konstrukcija s glagolima mogućnosti i širim okvirom negacije u ovom slučaju budući da tada glagoli mogućnosti počinju značiti polarno suprotnu modalnost, tj. nužnost. Isto vrijedi i obrnuto (usp. *Ne moraš doći* ≈ *Možeš ne doći*), što je ovdje već napomenuto. Upotreba o kojoj je riječ postaje posebno dobro uočljiva kad su u istoj široj konstrukciji prisutni i glagol *morati* i glagol mogućnosti, oba su u okviru negacije, i to tako da se odricanjem nužnosti aktivira mogućnost, a odricanjem mogućnosti aktivira se nužnost (kao u (157)). Ilustrativni su također i primjeri u kojima su dopunski glagoli modala antonimni (kao u (158)); usp.

- (157) *Pazi i shvati šta ti govorim: ne moraš priznati, čak ne smiješ priznati...*
- (158) *Ljudi hoće ili priču da u njoj uživaju ili adab da u njemu dobiju čistu i ogoljenu pouku. Kao da se znanje i život moraju razdvojiti, kao da se doživljaj i razmišljanje nikako ne smiju susresti i prožeti.*

Ipak nije nemoguće da negacija bude u semantičkom okviru glagola *morati*. Epistemičkomodalne konstrukcije koje ilustriraju takvu pojavu mogle bi recimo biti *Mora ne znati slova kad to ne umije pročitati; Moraš ne vidjeti sve te znakove, pa zalutati* i sl. Da je posrijedi uži okvir negacije (gdje je negirana samo propozicija), prilično je jasno iz odgovarajućih semantičkih parafraza („Nužno je slučaj da ne zna slova”, odnosno „Nužno je slučaj da neko ne vidi sve te znakove”). Ovakve su konstrukcije, naravno, vrlo periferne, i primjere njihove upotrebe nismo pronašli u korpusu.

Potpuno su s druge strane normalne (iako ni njihove primjere nismo zabilježili u korpusu¹²) konstrukcije s *mora da* i negiranim glavnim glagolom kakve su *Mora da nema vode; Mora da nije došao* i sl. Otvorene mogućnosti alternacije s konstrukcijama u kojima je *morati* u ličnom obliku, kao u gore navedenim primjerima, ukazuju na širi okvir modala u koji ulazi negacija (usp. *Mora ne znati / Mora da ne zna slova kad to ne umije pročitati; Moraš ne vidjeti / Mora da ne vidiš sve te znakove, pa da zalutaš*). Na ovakav opis ne utječe ni analiza ove konstrukcije kao eliptične (*mora [biti] da*), gdje ispušteni glagol *biti* gramatički nije negiran, zato što je na temelju eksplikativne *da*-klauze (*biti da ne zna slova*) sasvim jasno kako je riječ o negativnoj semantičkoj vrijednosti toga glagola.¹³

¹² Tome je, svakako, razlog ograničenost korpusa.

¹³ U ovom kontekstu treba napomenuti i kako je sintaksički opis konstrukcija s *mora da* u bosanskom jeziku zanimljivo otvoreno pitanje. O tome, između ostalog, raspravljam u posebnom radu (Palić 2022) gdje ukazujem na funkcionalnu sličnost spoja *mora da* i priloga *možda*. Dodatni argument koji govori u prilog gramatikalizaciji spoja *mora da* svakako je i to što on ne može primiti vanjsku negaciju ako se ne ostvari i glagol *biti* (usp. *Mora da je prošla ponoć – Ne mora biti da je prošla ponoć – *Ne mora da je prošla ponoć*).

3. Zaključak

Upotreba modalnoga glagola *morati* vrlo je razvijena, što dokazuju i podaci iz OK koji su bili predmetom analize u ovom prilogu. Primarna je i daleko najčešća deontička upotreba, na koju otpada više od 2/3 izdvojenih primjera. Stabilna je i epistemička upotreba, zastupljena s nešto manje od 1/5 primjera, dok je dinamičkoga *morati* upola manje od toga. Vrlo su čvrste i jasne opće preferencije glagola *morati* prema prezentu i subjektu 3. lica, što znači da se modalna nužnost prije svega veže za scenarije tipa „ovdje i sada” te da je većinom objektivna. Jedino u slučaju epistemičkoga *morati* neuporedivo pretežu subjektivne upotrebe, tj. uglavnom je riječ o govornikovoj subjektivnoj procjeni uvjeta istinitosti situacije. Potvrđuje se opća tendencija da subjektivne deontičke upotrebe budu jake (s deontičkim izvorom koji je značajno uključen i jako zainteresiran za realizaciju propozicije), a objektivne slabe (bez nužne konekcije s govornikom, s nespecifičnim deontičkim izvorom, u konstrukcijama s defokusiranim subjektom i sl.). Ipak riječ je samo o tendencijama, a ne o pravilima. Načelno najveća je modalna snaga deontičkoga *morati* sa subjektom 2. lica, slabija sa subjektom 1. lica, a najslabija sa subjektom 3. lica, pri čemu svakako treba naglasiti problem subjektivnosti kod takvih procjena. No vrlo su česti različiti postupci pragmatičkoga oslabljivanja modalne snage te sniženja modalnoga stupnja. Karakteristično je za deontičko *morati* da se većinom koristi u kontekstima s nespecifičnim, nejasnim, odnosno „okolnosnim” deontičkim izvorom, tako da njegova neprototipna upotreba preteže nad prototipnom. Kad je epistemičko *morati* objektivno upotrijebljeno (što je neuporedivo rjeđi slučaj), njime se izriče logička sigurnost, tj. epistemička nužnost zasnovana na onom što se pouzdano zna. Stupanj je modalnosti nizak jer se izneseni zaključak predstavlja jedinim mogućim. Dominantno subjektivno epistemičko *morati* s druge strane omogućuje varijacije u stupnju modalnosti – od kategoričkih sudova pojačanih harmoničnim izrazima (rjeđe) do različitih oblika pragmatičkoga oslabljivanja i ograđivanja (češće). Naposljetku dinamičko je *morati* prilično minorna kategorija. Najjasniji su i prototipni slučajevi povezani sa svojstvom, obilježjem ili jakim unutarnjim impulsom subjekatskog referenta, no češće se dinamičko *morati* koristi u scenarijima koji uključuju silu unutarnjih okolnosti što ih određuju djelatne dispozicije subjekatskog referenta ili definiraju označenu situaciju, čime se otvara prostor za dodir i preplitanje ovih konstrukcija na jednoj strani i konstrukcija s deontičkim *morati* na drugoj. *Morati* u svim svojim upotrebama može ući u okvir negacije, ali negacija rijetko može biti u njegovu okviru.

Literatura

- Batistić, Tatjana. 1983. O nekim pitanjima u vezi sa analizom glagola „morati” i „moći”. *Južnoslovenski filolog* XXXIX. 99–111. Novi Sad.
- Bybee, Joan, Revere Perkins i William Pagliuca. 1994. *The Evolution of Grammar: Tense, Aspect, and Modality in the Languages of the World*. Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Coates, Jennifer. 1983. *The Semantics of the Modal Auxiliaries*. London/Canberra: Croom Helm.
- Copley, Bridget. 2006. What Should 'Should' Mean? Ms. of a Paper Given at the Workshop „Language under Uncertainty: Modals, Evidentials, and Conditionals”. Kyoto University, January 2005.
- Depraetere, Ilse i Susan Reed. 2006. Mood and Modality in English. U: Aarts, Bas i April McMahon (ur.). *The Handbook of English Linguistics*. 269–290. Oxford: Blackwell.
- Đukanović, Vlado. 1994. Glagoli *trebati* i *valjati* i njihova infinitivno/prezentska dopuna. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 22/2. 119–126. Beograd.
- Huddleston, Rodney i Geoffrey Pullum. 2002. *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kiefer, Ferenc. 1987. On Defining Modality. *Folia Linguistica* XXI. 67–94.
- Kordić, Snježana. 1997. Upotreba glagola „trebati”. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 26/2. 71–81. Beograd.
- Kratzer, Angelika. 2012. *Modals and Conditionals*. Oxford: Oxford University Press.
- Levinson, Stephen. 1983. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lyons, John. 1977. *Semantics*. Volume 2. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mrazović, Pavica i Zora Vukadinović. 1990. *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića; Novi Sad: Dobra vest.
- Ostojić, Branislav. 1997. Još o konstrukcijama s glagolom *trebati*. *Srpski jezik* 1–2. 15–18. Beograd.
- Palić, Ismail. 2000. Sintaksa. U: Jahić, Dževad, Senahid Halilović i Ismail Palić. *Gramatika bosanskoga jezika*. 325–476. Zenica: Dom štampe.

- Palić, Ismail. 2014. Mogući okvir za opis epistemičkomodalnih iskaza u bosanskome jeziku. U: Palić, Ismail i Munir Drkić (ur.). *Sarajevski filološki susreti II: Zbornik radova (knjiga I)*. 153–181. Sarajevo: Bosansko filološko društvo.
- Palić, Ismail. 2022. Nešto napomena o modalnim glagolima u bosanskome jeziku. *Cetinjski filološki dani: Zbornik radova s naučnoga skupa održanog na Cetinju 2. i 3. septembra 2021*. 379–397. Cetinje: Fakultet za crnogorski jezik i književnost / University of Cansas, Department of Slavic and Eurasian Languages & Literatures.
- Palmer, Frank Robert. 1986. *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Palmer, Frank Robert. 1990. *Modality and the English Modals*. London: Longman.
- Palmer, Frank Robert. 2001. *Mood and Modality*. 2nd edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Perkins, Michael. 1983. *Modal Expressions in English*. London: Frances Pinter.
- Piper, Predrag. 1983. Sinonimije i konverzije s glagolom „morati”. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 12/1. 167–172. Beograd.
- Portner, Paul. 2009. *Modality*. Oxford: Oxford University Press.
- Pranjković, Ivo. 1979. O nekim navodnim sintaktičkim pogreškama u vezi s glagolom *trebati*. *Jezik* 26/5. 144–147. Zagreb.
- Pranjković, Ivo. 2004. Tipologija nepunoznačnih glagola u hrvatskome standardnom jeziku. *Germano-Slavistische Beiträge: Festschrift für Peter Rehder zum 65. Geburtstag*. 239–243. München: Verlag Otto Sagner.
- Rubinstein, Aynat. 2012. *Roots of Modality*. PhD thesis. University of Massachusetts Amherst.
- Silić, Josip i Ivo Pranjković. 2005. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.
- Tanasić, Sreto. 1995–96. O upotrebi glagola *trebati*. *Naš jezik* XXX/1–5. 44–52. Beograd.
- Traugott, Elisabeth. 1988. Pragmatic Strengthening and Grammaticalization. U: Shelley, Axmaker, Annie Jaisser i Helen Singmaster (ur.). *Proceedings of the Fourteenth Annual Meeting of the Berkeley Linguistic Society*. 406–416. Berkeley: Berkeley Linguistic Society.
- Trbojević-Milošević, Ivana. 2004. *Modalnost, sud, iskaz: Epistemička modalnost u engleskom i srpskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet.

- Van der Auwera, Johan i Vladimir Plungian. 1998. 'Modality's Semantic Map'. *Linguistic Typology* 2. 79–124.
- von Fintel, Kai i Sabine Iatridou. 2008. How to Say Ought in Foreign: The Composition of Weak Necessity Modals. U: Guéron, Jacqueline i Jacqueline Lecarme (ur.). *Time and Modality*. 115–141. Dordrecht, Netherlands: Springer.
- Veselinović, Dunja. 2019. The Syntax and Acquisition of Modal Verb Flavors. PhD thesis. New York City: New York University.
- Werkmann Horvat, Ana. 2017. Layers of Modality. Doktorski rad. University of Oxford. Oxford.
- Werkmann Horvat, Ana. 2018. Semantic Restrictions on Modal Auxiliary Combinations: Evidence from Croatian Double Modal Constructions. *Jezikoslovlje* 19(3). 509–532.
- Werkmann Horvat, Ana. 2020. On Modal Strength in Croatian: A Judge Parameter Analysis. U: Radeva-Bork, Teodora i Peter Kosta (ur.) *Current Developments in Slavic Linguistics: Twenty Years After*. Peter Lang.
- Werkmann Horvat, Ana. 2021. *Layers of Modality: On Double Modal Constructions by the Example of Croatian*. Berlin: De Gruyter.
- Westney, Paul. 1995. *Modals and Periphrastics in English: An Investigation into the Semantic Correspondence between Certain English Modal Verbs and Their Periphrastic Equivalents*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Zvekić-Dušanović, Dušanka. 2011. *Modalnost: Motivaciona modalnost u srpskom i mađarskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet.

SUMMARY

Ismail Palić, Mirela Omerović

COMMUNICATIVE USE OF THE VERB *MORATI* IN THE BOSNIAN LANGUAGE

The modal verb *morati* is very commonly and frequently used, as evidenced by the data from OK (The Oslo Corpus of Bosnian Texts), which were the subject of analysis in this paper. The deontic use, which accounts for more than 2/3 of the examples, is the primary and by far the most common. Epistemic use is also stable, represented by slightly less than 1/5 of the examples, while the dynamic *morati* is present in two times lower number of examples. There are very strong and clear general preferences of the verb *morati* for the present tense and the 3rd person subject, which means that the modal necessity is primarily related to scenarios of the ‘here and now’ type, and that it is mostly objective. Only in the case of epistemic *morati*, subjective uses outweigh the objective ones. The general tendency for subjective deontic uses of the verb *morati* to be strong, and the objective ones to be weak, is confirmed. However, it should be stressed that these are only tendencies, not rules. In principle, the modal strength of the deontic *morati* is strongest with the 2nd person subject, weaker with the 1st person subject, and the weakest with the 3rd person subject. However, various procedures of pragmatic weakening of the modal strength and lowering of the modal degree are very common. It is characteristic for the deontic *morati* to be used mostly in contexts with a non-specific, unclear, or ‘circumstantial’ deontic source, so that its non-prototypical use prevails over the prototypical. When the epistemic *morati* is used objectively, it expresses logical certainty, i.e., epistemic necessity based on what is known for sure. The degree of modality is low because the conclusion is presented as the only possible one. The dominant subjective epistemic *morati*, on the other hand, enables variations in the degree of modality – from categorical judgments reinforced by harmonic expressions (less frequent) to various forms of pragmatic weakening and hedging (more frequent). Finally, dynamic *morati* is a fairly minor category. The clearest and most prototypical cases are related to a property, feature or strong internal impulse of the subject referent, but more often dynamic *morati* is used in scenarios that include the force of ‘internal circumstances’ that determine the dispositions for actions of the subject referent or define the indicated situation, thus opening up space for touching and interweaving of these constructions on the one hand, and constructions with deontic *morati* on the other. *Morati* in all its uses can come within the scope of negation, but negation (except for ‘*mora da*’ epistemic construction) can very rarely be within its scope. In this second case, *morati* is normally replaced by the negated verbs of possibility.

Key words: *necessity (deontic, epistemic, dynamic); modality (subjective and objective); modal strength; degree of modality; pragmatic weakening; pragmatic strengthening; negation*